

TRANSFORMACJE RZECZYWISTOŚCI

PRZEJAWY AKTYWIZMU
W KULTURZE, MEDIACH
I POLITYCE

TRANSFORMACJE RZECZYWISTOŚCI

PRZEJAWY AKTYWIZMU
W KULTURZE, MEDIACH
I POLITYCE

pod redakcją
Miłosza Babeckiego
i Filipa Pierzchalskiego

© Copyright by Wydawnictwo Libron
Kraków 2013

ISBN: 978-83-62196-85-2

Redakcja i korekta: Monika Pasek
Skład: Joanna Bizior
Projekt okładki: LIBRON

Recenzentki:
dr hab. Danuta Karnowska (UMK)
dr hab. Mariola Marczak (UWM)

Publikacja dofinansowana z badań statutowych
Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego
w Bydgoszczy

Wydawnictwo Libron
Filip Lohner
ul. Ujejskiego 8/1
30-102 Kraków
tel. 12 628 05 12
e-mail: office@libron.pl
www.libron.pl

Spis treści

Wstęp	7
Agnieszka Ługowska	
Sztuka współpracy – między estetyką a etyką	15
Karolina Golinowska	
Sztuka społecznych transformacji	45
Maciej Korsak	
Kolizja wartości – aktywizm jako przestrzeń konfliktu	67
Miłosz Babecki	
Literacki aktywizm jako oręż w walce z totalitarną czeskosłowacką rzeczywistością na przykładzie wybranych tekstów dramatycznych Václava Havla i Pavla Kohouta	87
Maciej Górecki	
Wpływ aktywności artystycznej grupy „Bu-Ba-Bu” na kształtowanie się postsowieckiej kultury zachodnioukraińskiej na tle ukraińsko-rosyjskich sporów tożsamościowo-kulturowych	117
Marta Więckiewicz	
„Lubię to”, czyli angażuję się? Analiza typowych dla slaktywizmu działań internetowych w odniesieniu do koncepcji „pokolenia leni”	133
Filip Pierchalski	
Performans somatyczny – ciało jako element aktywności politycznej	155
Noty o autorach	187

Contents

Introduction	7
Agnieszka Ługowska	
Collaborative art projects – between aesthetics and ethics	15
Karolina Golinowska	
The art of social transformations	45
Maciej Korsak	
Clash of values – activism as a space of conflict	67
Miłosz Babecki	
Literary activism against totalitarian Czechoslovak reality. Study based on selected dramaturgy by Václav Havel and Pavel Kohout	87
Maciej Górecki	
The influence of the artistic group „Bu-Ba-Bu” on the formation of post-Soviet Ukrainian culture against the background Ukrainian and Russian identity – cultures’s conflicts	117
Marta Więckiewicz	
I “Like it”, so I’m involved? The analysis of Internet activities typical for slacktivism in relation to the “lazy generation” theory	133
Filip Pierzchalski	
Somatic performance – body as element of political activity	155
About the Contributors	187

Wstęp

Rozprawiający o złożoności globalnego systemu kulturowego, zależnościach pomiędzy pierwiastkami, które go konstytuują, oraz kreacyjnej funkcji egzystującego w nim człowieka Stuart Hall napisał: „[...] wynalazki i odkrycia naukowe stają się rzeczywistością i biorą swój początek z przyglądania się rzeczom w sposób odmienny od powszechnie przyjętego”¹. W zmianie perspektywy oglądu rzeczywistości, w pewnym twórczym niedostosowaniu do struktur i panujących w nich stosunków dostrzegł Hall kreacyjny potencjał człowieka, przypisując mu moc kulturotwórczą, której miarą stały się wytwory materialne, ale też refleksje, poglądy, idee, a nawet systemy idei. Moc ta nie wynikała wyłącznie ze spontanicznej dyspozycji, nie była tylko manifestacją woli, lecz w pewnym sensie konieczności wpisanej w świadomościowy konstrukt jednostek i tworzonych przez nie wspólnot. Hall był o tym przekonany, dowodząc, że ani człowiek, ani „żaden inny organizm nie może przeżyć, nie zmieniając do pewnego stopnia swego środowiska”². Dążenie do transformacji zastanej rzeczywistości zdaje się zatem naturalną konsekwencją ludzkiego istnienia, procesem tak samo oczywistym jak inne sprawiające, że jednostki, komunikując się ze sobą, są zdolne do manifestowania swoich stanów emocjonalnych, poglądów, ale też do refleksyjnego postrzegania otaczającej rzeczywistości i krytycznego namysłu nad własnym w niej miejscem.

Krytycyzmowi jako dyspozycji umysłu towarzyszy wartościowanie. Ono zaś oznacza umiejętność diagnozowania i oceniania rzeczywistości oraz zachodzących w niej procesów. Wartościujące i oceniające otoczenie społeczne jednostki i grupy, nie będąc ni-

¹ S. Hall, *Poza kulturą*, tłum. E. Goździak, Warszawa 1984, s. 66.

² *Ibidem*.

gdy jednomyślnymi, podlegają mechanizmowi różnicowania, który strukturyzuje każdy typ ludzkiej zbiorowości już od czasów prehistorycznych. To czasy, kiedy po pojawieniu się pierwszych nadrzędno-podrzędnych relacji opartych na władzy kształtują się zręby tego, co rozumiemy przez opinię publiczną, która swą dojrzałą formę osiągnęła w epoce postindustrialnej³. W wielu definicjach opinii publicznej najważniejsze są cechy zbliżające odległe niekiedy stanowiska teoretyków uznających za fundamentalne manifestowanie przeciwnych poglądów przez pozostających w multiosobowych, interpersonalnych relacjach ludzi odnoszących się do ważnych dla nich problematyk: zjawisk i procesów. Stosunek do rzeczywistości kształtowany jest przez zróżnicowane konteksty zewnętrzne: historyczne, społeczne, polityczne, ekonomiczne, ale też wewnętrzne, wynikające na przykład z podobieństwa doświadczeń, biografii, wyobrażeń. Jednostki i grupy, bez względu na to, czy ich konkretyzacja rzeczywistości jest podobna czy odmienna, dążą do uzewnętrznienia swoich podglądów. Ich manifestowanie, wiążąc się z działaniem, polega na funkcjonalnym eksploatowaniu dostępnych w mediasferze, bez względu na kontekst historyczny, abstrakcyjnych, ale też materialnych instrumentów służących ekspresji oraz kształtowaniu nowych i restrukturyzacji dotychczasowych zachowań.

Wszelkie oddziaływanie na drugiego człowieka czy grupę ludzi, pośrednio determinując przemiany sytuacji komunikacyjnej i kulturowej, opisującej jego bądź ich egzystencję, nie może obyć się bez zaangażowania, które jest konsekwencją pewnej dyspozycji świadomości i woli definiowanej w interdyscyplinarnych studiach podejmowanych przez kulturoznawców, socjologów, medioznawców i politologów jako aktywizm.

W dążeniach do transformacji zastanej rzeczywistości zaangażowani i aktywni nie mogą obyć się bez specyficznych narzędzi sprzyjających socjalizowaniu komunikujących się wspólnot. Narzędzia te mogą być abstrakcyjne, jak język, lub materialne – oparte na nośni-

³ Vide E. Młyniec, *Opinia publiczna. Wstęp do teorii*, Poznań–Wrocław 2002, s. 19.

kach. Ich obecność, bez względu na charakterystykę, umiejscawia rozważania o aktywizmie w niezwykle ważnym kontekście medialnym, ustanowionym jeszcze w erze protomediów – w okresie, gdy komunikując się ze współtowarzyszami i członkami najpierw nielicznych, potem coraz większych wspólnot, człowiek odkrył inne niż instrumentalne funkcje procesów komunikowania.

W konstytuowanych w toku dziejów społecznościach, systemach państwowych i kulturowych aktywizm korespondował z wartościowaniem. Sprzyjając ewaluacyjnemu oglądowi rzeczywistości, wikłany był w konflikty. Aktywizm i aktywiści pojawiali się zatem zawsze w systemach, w których z przeciwnych stron modelu stosunków społecznych spoglądali na siebie rządzący i rządzeni. Pierwsi, posiadając atrybuty władzy związane z siłą wykluczającą, usiłowali podporządkować sobie drugich, ci zaś, nie chcąc być ofiarami wykluczenia i dążąc do manifestowania swojej podmiotowości, poszukiwać musieli instrumentów wspierających własne działania. Stawiali się podmiotami procesu komunikowania, jednostkami i grupami uczestniczącymi w tworzeniu zrębów nowych systemów społeczno-polityczno-kulturowych. Gdy zaś to nie było możliwe, przyjmowali wobec rzeczywistości postawę przywodzącą na myśl kontrolną funkcję mediów masowych. Obserwując zachodzące w otaczającej rzeczywistości procesy, dążyli do popularyzowania wiedzy o ich istocie i konsekwencjach.

Namysł nad aktywizmem konotuje wielokontekstowe rozważania nad Foucaultowskimi relacjami władzy i wiedzy, aspektami komunikacji międzyludzkiej w jej ujęciu grupowym i masowym czy też nad problematyką masowości kulturowej, dla której wykładnię zaproponował John Fiske. Sami zaś aktywiści, jeśli tylko zdadzą sobie z tego sprawę, dysponują niezwykle siłą oddziaływania. Korzystając z potencjału technologicznego pozostających w ich dyspozycji mediów oraz koncentrując swe działania na poszerzaniu pola debaty publicznej i wprowadzaniu do niej nowych problematyk, jak przekonuje o tym Jan van Dijk, mogą odgrywać istotną rolę w uświadamianiu jednostek i społeczeństw, modelowaniu postaw, transferze prze-

konań. Oddziaływanie to, w realiach najnowszych zapośredniczone przez technologię komputerową, stwarza okazję do podejmowania nowego typu inicjatyw, polegających na dynamicznym uczestnictwie w przeobrażaniu dominującego paradygmatu kultury popularnej oraz rekonfiguracji gatunków w niej obecnych. Aktywizm postrzegany przez pryzmat nowych cyfrowych technologii i mediów interaktywnych, pozostających w dyspozycji użytkowników, transformuje. Dzięki niemu możliwe staje się tzw. zagłuszanie kultury dominującej⁴, polegające na jej krytyce poprzez ingerencję – lokowanie w systemie kulturowym i medialnym treści będących w polu zainteresowań aktywnego użytkownika i odbiorcy, a nie selekcionera. Tak postrzegany aktywizm w realiach najnowszych sprzyja odzyskiwaniu zawłaszczanej semiosfery, która przestała być przestrzenią dialogu i wymiany myśli, a zaczęła przypominać zdefiniowany zgodnie z zasadami komunikowania reklamowego produkt.

Dyskusjom o aktywizmie i podejmowanych przez aktywistów inicjatywach zmierzających do transformacji rzeczywistości niemal zawsze towarzyszą refleksje nad zróżnicowanymi czynnikami zewnętrznymi, determinowanymi jednak wydarzeniami o charakterze historycznym, uwikłanymi w konteksty polityczne i cywilizacyjne. Dowodzą tego zwłaszcza liczne przykłady dotyczące momentów w historii ludzkości, szczególnie w XX w., przełomowych. Wystarczy przywołać choćby przedstawicieli tzw. europejskich awangard wojujących z lat 1900–1939 czy późniejsze, powojenne inicjatywy, na przykład francuskich sytuacionistów, przekonujących, że każdy powinien móc bezpośrednio „[...] tworzyć własne życie, kulturę i formy interakcji społecznej”⁵.

Druga połowa XX i początek XXI w. dowodzą, że aktywizm, jako zjawisko, towarzyszy wszelkim wydarzeniom, w których ofiarami stają się słabsi i wykluczeni – jednostki i grupy. W zglobalizowanym

⁴ Vide L.A. Lievrouw, *Media alternatywne i zaangażowane społecznie*, tłum. M. Klimowicz, Warszawa 2012, s. 95.

⁵ Ibidem, s. 50.

świecie przestaje mieć znaczenie ich przynależność rasowa, narodowa, kulturowa czy religijna. Zainteresowania i działania aktywistów nie kończą się jednak wyłącznie na materialnym wymiarze rzeczywistości, eksplorują oni bowiem także przestrzeń niematerialną, również dotyczącą idei i ideologii. W stechnicyzowanym świecie miarą ich informacyjnej i perswazyjnej skuteczności jest celowe posługiwanie się zróżnicowanymi mediami, zarówno wymuszającymi, jak i niewymuszającymi odbioru.

Z namysłu nad zjawiskiem krytycznego postrzegania rzeczywistości, którego świadectwa odnajdujemy w narodowych i transnarodowych systemach kulturowych XX i XXI w., ale też z rozważań poświęconych strategiom i możliwościom manifestowania poglądów wyrażanych poprzez sztuki plastyczne, literaturę, muzykę, audiowizualne i hipertekstowe media komunikowania masowego, wyłoniła się niniejsza inicjatywa wydawnicza.

Autorzy ujętych w książce tekstów koncentrują swoją uwagę na zróżnicowanych strategiach realizowanych w XX i XXI w. przez artystów, muzyków, pisarzy, ale też członków wirtualnych wspólnot funkcjonujących w sieciowym otoczeniu informacyjnym, które łączy sprzeciw wobec dążeń do dehumanizacji i uprzedmiotowienia człowieka, w szczególności gdy przeciwstawiony jest on zinstytucjonalizowanym i bezdusznym biurokratyczno-państwowym machinom, funkcjonującym w demokratycznych lub totalitarnych systemach politycznych.

W niniejszym tomie siedmioro autorów prezentuje opracowania będące studiami przypadków, w których fundamentalną rolę odgrywają aktywiści. W zależności od uwarunkowań historycznych, geograficznych i politycznych próbują oni przeciwstawić się systemowej inercji lub dążą do powstrzymania represyjnych zapędów przedstawicieli totalitarnego aparatu władzy. W swoich działaniach posługują się, co podkreślają Agnieszka Ługowska i Filip Pierzchalski, wielozakresowymi performansami. Podczas gdy dla Ługowskiej miejski performans jest przyczynkiem do rozważań o aktywizmie wynikającym ze zjawiska sztuki współpracy, Pierzchalski widzi w działaniach

performatycznych możliwość wykorzystywania ciała artystki/artysty jako nośnika treści interwencyjnych cyrkulujących w przestrzeni publiczno-politycznej.

Interwencjonizm jako jedna z cech aktywizmu interesuje także innych autorów. W szczególności zagadnienie to jest obecne w rozważaniach Karoliny Golinowskiej, Macieja Góreckiego oraz Miłosza Babeckiego. Golinowska koncentruje się na zjawiskach z najnowszej historii powszechnej, za przedmiot swoich analiz obierając między innymi działania aktywistów z ruchu Occupy Wall Street. Czyniąc to, wskazuje na daleki pogłos społeczno-politycznego zaangażowania innej, historycznej już grupy, należącej do grona awangard wojujących – włoskich futurystów. Interwencjonizm motywowany brakiem zgody na zastaną rzeczywistość polityczną inspiruje Góreckiego, który podejmuje się analizy funkcji, jakie pełniła w procesach kształtowania sowieckiej i postsowieckiej kultury grupa artystyczna „Bu-Ba-Bu”. Badaniem zjawiska literackiego aktywizmu i jego znaczenia w reżimowej rzeczywistości, tym razem Czechosłowacji lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, zajmuje się Babecki. Przedmiotowe analizy autora dotyczą wyjątkowej serii jednoaktowych tekstów dramatycznych napisanych przez Václava Havla i Pavla Kohouta, których bohaterem jest wzorowany na postaciach dramatopisarzy dysydent Ferdynand Waniek.

Aktywizm, bez względu na uwarunkowania czasowo-przestrzenne, w centrum rozważań zawsze stawia konflikt interesów. Aktywiści dążą bowiem do unieważnienia zastanego *status quo* i ustanowienia nowego porządku. Ich postawa i reprezentowane wartości stoją w sprzeczności z interesami nie-aktywistów. Polaryzacja interesów, wartości, ideałów to tematyka podejmowana przez Macieja Korsaka. Przedmiotem peregrynacji autora jest obszar działań protagonistów i antagonistów aktywizmu, który Korsak postrzega w kategoriach przestrzeni konfliktu, co istotne – także wirtualnej i dotyczącej potencjału sieci internetowej. O tym, czy niematerialny i zdeterytorializowany twór – sieć WWW – może sprzyjać zachowaniom aktywistycznym, pisze Marta Więckiewicz. W jej kompa-

ratystycznym ujęciu tradycyjny model aktywizmu stanowi kontekst dla jego cyfrowej – slaktywistycznej – odmiany. Rozważania autorki są istotnym dopełnieniem niniejszej książki, pełniącym także ważną funkcję klamry tematycznej. Więckiewicz przygląda się aktywistom XXI w., cyfrowej awangardzie wojującej elektronicznymi interfejsami, oceniając jednocześnie jej efektywność, której towarzyszy eskapizm ze świata materii.

Poza fundamentalnym we wszystkich ujętych w niniejszej książce opracowaniach zjawiskiem aktywizmu autorzy reprezentujący odmienne dziedziny wiedzy zwracają uwagę na jeszcze jeden istotny w znaczeniu analityczno-interpretacyjnym aspekt. Jest nim znaczenie wspólnoty nie tylko w historycznie motywowanych, a przełomowych dla ludzkości momentach, lecz przede wszystkim w realiach najnowszych, kiedy atomizacja i dyspersja, za sprawą paradygmatu komunikacji zapośredniczonej komputerowo, przestają być traktowane jak zagrożenie i niepostrzeżenie stają się przyczynkiem do rozważań także na temat innego, wirtualnego, o potencjalnie wymiernych rezultatach, aktywizmu.

Myśląc o ujętej w książce problematyce, redaktorzy niniejszego tomu wyrażają nadzieję, że *Transformacje rzeczywistości. Przejawy aktywizmu w kulturze, mediach i polityce* będą dla Czytelnika ciekawą oraz inspirującą lekturą, a co ważniejsze – staną się interdyscyplinarnym punktem odniesienia dla naukowej refleksji nad fenomenem aktywizmu.

Bydgoszcz – Olsztyn, marzec 2013 r.

Miłosz Babecki
Filip Pierzchalski